

МОЄМУ БАТЬКОВІ — МИКОЛІ ІВАНОВИЧУ РУБЦОВУ 100 РОКІВ

25 січня 1907 року в маленькому фабричному містечку, неподалік від м. Іванова, в сім'ї ткача народився мій батько Микола Іванович Рубцов. Пройшовши нелегкий життєвий шлях, почавши трудову діяльність простим робітником на ткацькій фабриці, він став відомим геоботаніком, ботаніко-географом та флористом, доктором біологічних наук, професором, Заслуженим діячем науки України. Перу М.І. Рубцова належить більше 180 праць. Його ім'ям названі 9 квіткових рослин, 4 види мікроміцетів, ім'я «Микола Рубцов» присвоєно трьом сортам декоративних рослин. У Джунгарському Алатау (Казахстан) гляціологи назвали

один з льодовиків «Льодовиком Рубцова» на знак подяки за великі заслуги у вивченні географії та рослинності цього краю.

З дитинства Микола Іванович цікавився природою та рослинами. Цьому сприяли краса та багатство ландшафтів навколишнього краю. Працюючи на домашньому городі разом з братом Леонідом, що став відомим садово-парковим архітектором, майбутній учений проводив досліди зі схрещування рослин. Пристрасть до подорожей виразилася в тому, що ще підлітком Микола Іванович утік з другом до... Персії. Щоправда, до Персії вони не добралися, як безпритульні були відправлені до дитячого будинку десь на Волзі, а згодом їх переправили до батьків.

Закінчивши тільки початкову школу в Середі й з 14 років працюючи на ткацькій фабриці м. Іванова, Микола Іванович весь вільний час наполегливо займався самоосвітою. У 1925 році він успішно склав іспити до Нижньогородського університету і був зарахований студентом. Тут на біологічному факультеті М. Рубцов слухав лекції у видатних учених того часу: С.С. Станкова — з систематики та географії рослин, А.Р. Міненкова — з фізіології рослин, А.Д. Некрасова — з еволюційної теорії.

Влячність до своїх учителів, які прищепили йому справжню любов до Науки з великої літери, він проніс крізь усе своє життя, борючись за її чистоту та процвітання.

Ще студентом Микола Іванович брав активну участь у наукових експедиціях, надрукував свою першу працю у щорічному звіті Нижньогородського товариства природодослідників, членом студентського гуртка при якому він був. У 1929 році у складі ґрунтово-географічної експедиції Нижньогородського університету Микола Іванович вирушив в район Общего Сирту

(Уральський округ) для вивчення та картографування земель, що відводилися під зернові культури. Цей рік і став початком роботи М. Рубцова в Казахстані — улюбленої роботи, якій він віддав 25 років життя.

У 1930 році після закінчення університету М.І. Рубцов отримав запрошення на роботу до Грунтового інституту Казахстану у Кзил-Орді, який пізніше був реорганізований та переведений до системи ВАСГНІЛ в Алма-Ату. Тут, разом із А.В. Прозоровським та А.А. Дмитрієвою, Микола Іванович у 1932 році підготував і видав Геоботанічну карту Казахстану масштабом 1 : 2000000. Ця карта отримала високу оцінку ботаніків як одна з найкращих з рослинництва.

У 1933—1955 роках М.І. Рубцов, працюючи в Казахській філії АН СРСР, виконував ботаніко-географічні дослідження в різних регіонах Казахстану: в Заїлійському та Джунгарському Алатау, в Північному та Південному Прибалхаш'ї, у пустелі Бетпак-Дала. Їх результати великою мірою були надруковані.

У 1941 році Микола Іванович був мобілізований на фронт Великої Вітчизняної війни. Командуючи стрілковою ротою, брав участь у боях на Північному Кавказі, воював у складі Третього Українського фронту, був тричі поранений. Після останнього дуже важкого поранення в груди, отриманого при форсуванні Дніпра в 1943 році, чудом виживши, він демобілізувався та повернувся до Алма-Ати.

Тут Микола Іванович знову взявся до роботи в Казахській філії АН СРСР, працював заступником директора Інституту ботаніки та ґрунтознавства. У 1945 році М.І. Рубцов організував в Інституті відділ геоботаніки, колективом якого керував до 1955 року. За цей період учений надрукував цілу серію цінних праць, присвячених рослинному покриву Тянь-Шаню та Джунгарського Алатау, захистив кандидатську дисертацію «Рослинний покрив Джунгарського Алатау», яка була надрукована й досі є джерелом найцінніших даних з цього регіону. Докторська дисертація «Північно-Тяньшаньська геоботанічна провінція та її рослинні ресурси» — капітальна праця, захищена у 1953 році у Ленінграді в Ботанічному інституті АН СРСР, є результатом роботи в Джунгарському Алатау та в горах Казахстану. В цей же час вийшли друком такі значні картографічні праці, як «Геоботанічна карта СРСР» та «Карта рослинності Середньої Азії», одним з основних співавторів яких був М.І. Рубцов. Як флорист та ботаніко-географ Микола Іванович відомий своїми великими гербарними зборами у пустельному та гірському Казахстані, котрі налічують тисячі аркушів, що нині зберігаються в гербаріях Казахстану та Ботанічного інституту Санкт-Петербурга.

За цими зборами описано близько 20 нових для науки видів. Найбільш цікавою та важливою працею цього періоду стала стаття «Про родовий ендемізм флори Середньої Азії». У ній уперше показано високий рівень цього явища в середньоазійській флорі. Пізніше дані, викладені у статті, були доповнені та уточнені Р.В. Камеліним. Багато зробив М.І. Рубцов і для вив-

чення пустель Казахстану. Його роботи з Бетпак-Дале, Прибалхаш'я та Північного Тянь-Шаню добре відомі багатьом геоботанікам. Микола Іванович був одним із засновників Балхаського ботанічного саду. Під його керівництвом вибрали ділянку, провели її ґрунтово-геоботанічне дослідження та запропонували асортимент зелених насаджень.

Внаслідок тяжкого поранення стан здоров'я Миколи Івановича погіршився і у 1955 році він переїхав до Криму, в Нікітський ботанічний сад. Очолити там відділ флори та рослинності, М.І. Рубцов дещо змінив зміст й обсяг виконуваних робіт. Традиційні флористичні дослідження доповнив геоботанічними, разом з тим збагачував та впорядкував гербарій.

М.І. Рубцов організував суцільне геоботанічне картографування Кримського півострова, з його ініціативи були здійснені стаціонарні геоботанічні дослідження яйли. У цьому відділі під керівництвом Миколи Івановича та за його редагуванням здійснювалися підготовка до друку і випуск останніх томів «Флори Криму», розпочатої ще Вольфом. Він був організатором видання добре ілюстрованого «Визначника вищих рослин Криму», виданого у 1972 році.

Дуже важливою у практичному відношенні стала публікація книги «Дикорослі та корисні рослини Криму», яка також здійснювалася під керівництвом та за редакцією М.І. Рубцова. У Криму Миколу Івановича продовжують цікавити питання ендемізму рослин, цьому явищу він присвятив ряд статей. Привернула увагу вчених стаття, що вийшла в 1975 році, — про темпи та фактори еволюції високогірних флор, де М.І. Рубцов наводить дані про формування видів і навіть родів за порівняно короткий відрізок часу у плейстоцені та голоцені. Дуже цікаві його роботи з флори Криму та її географічних зв'язків з флорою інших середземноморських країн.

Микола Іванович глибоко цікавився історією науки. Це виявилось в його статтях, присвячених В.В. Докучаєву, Х.Х. Стевену, М.І. Кузнецову, М.Г. Попову та ін.

Велику роботу проводив М.І. Рубцов як редактор та рецензент. На сторінках «Ботанического журнала» було надруковано чимало ґрунтовних праць з різних галузей біологічної науки, включаючи навчальні посібники, рецензії. Під його керівництвом вийшло декілька збірок наукових праць Нікітського ботанічного саду, а у 1986 році, разом з Є.Ф. Молчановим, остання книга — «Нікітський ботанічний сад. До 175-річчя заснування».

Педагогічна діяльність М.І. Рубцова почалася ще у Кзил-Орді, де він читав лекції студентам ґрунтово-геоботанічного технікуму, продовжилася в Алма-Аті в Казахському педагогічному інституті. У 1946 році за власною програмою Микола Іванович вів спецкурс з основ геоботаніки — вперше у Казахському університеті. Важливим аспектом науково-педагогічної діяльності М.І. Рубцова була робота з науковою молоддю. Він підготував 14 кандидатів біологічних наук, консультував успішно захищену докторську дисертацію.

М.І. Рубцов яскраво виявив себе й як громадський діяч. Упродовж кількох років його обирали депутатом міської ради Алма-Ати, неодноразово — до різних громадських організацій АН КазРСР. Він був постійним членом вечних рад Інституту ботаніки, Алма-Атинського ботанічного саду в Казахстані та Нікітського саду. У Криму протягом кількох років обирався депутатом Ялтинської міської Ради, був членом правління спілки «Знання» та Українського ботанічного товариства. На III Делегатському з'їзді Всесоюзного ботанічного товариства у Ленінграді у 1963 році його обрали членом Ради товариства. У 1983 році на VII З'їзді Всесоюзного ботанічного товариства в м. Донецьку Миколу Івановича обрали почесним членом цього великого об'єднання ботаніків.

За трудові та бойові досягнення, а також за громадську діяльність М.І. Рубцов був відзначений високими урядовими нагородами (орденами Трудового Червоного Прапора, Вітчизняної війни, Червоної Зірки — за форсування Дніпра, медалями), Почесною грамотою Верховної Ради КазРСР, грамотою Президії АН СРСР. До 150-річчя Нікітського ботанічного саду в 1962 році йому було присвоєно звання Заслуженого діяча науки Української РСР. У 1975 році вчений отримав велику пам'ятну медаль VII Міжнародного ботанічного конгресу.

До останніх днів Микола Іванович працював науковим консультантом Нікітського ботанічного саду, був постійним та діючим членом його вченої ради, багато допомагав молодим науковцям. Усім, хто знав М.І. Рубцова, добре відомі його принциповість та виняткова чесність у питаннях науки, душевна ширість і доброзичливість у ставленні до колег, готовність прийти на допомогу кожному, хто цього потребує. Свою наукову ерудицію Микола Іванович використовував не тільки у друкованих працях, а й у численних консультаціях, бесідах, у товариському спілкуванні.

Помер Микола Іванович Рубцов після тяжкої хвороби 28 вересня 1988 року в Києві, трохи не доживши 82 років. У нього залишилося троє дітей, п'ятеро онуків, п'ятеро правнуків та двоє праправнуків. Справу Миколи Івановича продовжили його дочка (я, Ольга Миколаївна) та його онук — мій син Федір Терещенко, що й нині працює у галузі молекулярної біології.

Похований Микола Іванович у м. Києві, на Лісовому кладовищі. Ми всі пам'ятаємо його як ласкавого та доброго, але й строгого батька та дідуся, що любив життя в усіх його проявах, любив навколишній світ, усе нове довкола, любив по-дитячому погратися з малюками, поділитися з близькими не тільки своїми науковими знаннями, а й обізнаністю у галузі культури. Все своє життя він вивчав творчість великих живописців, скульпторів, архітекторів. Навіть писав нариси про художників, що працювали в Криму.

Прищеплював нам, дітям та онукам, повагу та пристрась до Знання взагалі. Дякуючи йому, ми всі фізично загартовані та стійкі, любимо мандри.

До останніх днів Микола Іванович займався самоосвітою, цікавився політикою, спортом, новинами культури та просто навколишнім життям, не

переставав працювати. Вже після його смерті в 1990 р. в енциклопедії «Садівництво» в Кишиневі вийшли 4 його статті, написані незадовго до того, як його життя обірвалося.

Він назавжди залишився з нами і в нас.

Світла йому пам'ять!

О.М. ТЕРЕЩЕНКО

Праці, присвячені М.І. Рубцову

- Михайлова В.П.* 15 лет работы в области ботаники в Казахстане // Вестн. АН Каз.ССР. — 1948. — №7.
- Кубанская З.В.* Профессор Н.И. Рубцов (к 25-летию научной деятельности) // Тр. Ин-та ботаники АН Каз.ССР. — 1956. — 3. — С. 229—236. (Библиогр. «Список научных работ Н.И. Рубцова», 67 назв.).
- Кубанская З.В., Суворов Н.И.* Старейший геоботаник Казахстана (к 25-летию педагогической и научной деятельности профессора Н.И. Рубцова) // Уч. зап. Алма-Атинского пед. ин-та им. Абая. — 1957. — 8. — С. 191—199.
- Максимов Е.В.* Ледник Рубцова в Джунгарском Алатау // Вестн. АН Каз.ССР. — 1960. — № 12. — С. 84—85.
- Максимов Е.В.* Ледник Рубцова в Джунгарском Алатау // Изв. Крымского отд. географ. о-ва СССР. — 1961. — Вып. 7. — С. 213—215.
- Рубцов Микола Іванович* // Українська радянська енциклопедія. — Т. 12. — С. 419.
- Рубцов Николай Иванович* // Украинская советская энциклопедия. — Т. 9. — С. 367.
- Суворов Н.И., Курочкина Л.Я., Уткин В.В.* Николай Иванович Рубцов. (к 60-летию со дня рождения) // Ботан. журн. — 1967. — 52, № 2. — С. 293—296. (Библиогр. список опубликованных работ Н.И. Рубцова, 107 назв.).
- Привалова Л.А., Крюкова І.В.* Микола Іванович Рубцов (до 60-річчя з дня народження) // Укр. ботан. журн. — 1967. — 23, № 6. — С. 90—93.
- Уткин В.В.* К 60-летию профессора Николая Ивановича Рубцова // Вестн. с.-х. Науки. — 1967. — №1. — С. 150.
- Зубков З.* Путь в науку. — Газета г. Фурманова «Новая жизнь», от 7 июля 1967 г.
- Черненко Е.* Зеленая сокровищница. Профессор Рубцов. — Газета г. Мичуринска «Мичуринская правда» от 5 сентября 1967 г.
- Зубков З.* Ученый из фабричного села. — Газета г. Иванова «Рабочий край», от 24 октября 1968 г.
- Деснов А.* Служение истине. — «Курортная газета» г. Ялты от 18 августа 1972 г.
- Курочкина Л.Я., Степанова Е.Ф.* Творческий путь Николая Ивановича Рубцова в Казахстане // Изв. АН Каз. ССР, серия биол. — 1974. — № 6.
- Кожеевникова С.К.* Микола Іванович Рубцов (до 70-річчя з дня народження) // Укр. ботан. журн. — 1976. — 33, №6.
- Кожеевникова С.К., Ралдугин И.И.* Николай Иванович Рубцов (к 70-летию со дня рождения) // Ботан. журн. — 1977. — 62, №9. — С. 1374—1377.
- Быков Б.А.* Николай Иванович Рубцов (к 75-летию со дня рождения) // Изв. АН Каз. ССР. Серия биол. — 1982. — 39, № 3.
- Доброчасва Д.М.* Микола Іванович Рубцов (до 75-річчя з дня народження) // Укр. ботан. журн. — 1982. — №4.
- Белоцерковский А.* Остается в строю. Газета «Советский Крым» от 27 января 1982 г.
- Белоцерковский А.* Поиск продолжается. Молодежи в пример. — Газета «Советский Крым» от 14 июня 1983 г.
- Драгали А.Л., Крюкова И.В., Павлов В.Н.* Николай Иванович Рубцов (к 80-летию со дня рождения) // Бюл. Моск. о-ва испытат. природы. Отд. биол. — 1987. — 92, вып. 1. — С. 136—140.